

Iuliu-Marius Morariu

FILOCALIA ÎN TRADIȚIA ȘI SPIRITUALITATEA ROMÂNEASCĂ

Iuliu-Marius Morariu (Hieromonk Maxim) is a prominent Romanian theologian and sociologist specializing in Orthodox Christian thought, historical and political theology. He holds dual doctorates (Theology and Social Sciences), has a significant publication record, contributes extensively to church-related research and journals, and is active in academic institutions both in Romania and internationally. E-mail: iuliumariusmorariu@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6782-2346>.

Abstract: *Iuliu-Marius Morariu, Philokalia in the Romanian Tradition and Spirituality.*

Philokalia is an anthology of mystical texts written by Fathers and ascetics of the Eastern Church tradition during the first Christian millennium. These texts are a primary source for understanding the mystical and ascetical tradition of the Eastern Orthodox Church. Philokalia has its roots in the anthology of Origen's works compiled by Saint Gregory the Theologian and Saint Basil the Great. This work was first published in Venice in the second half of the eighteenth century by Saint Macarius of Corinth and Saint Nicodemus the Hagiorite, who selected passages from the works of important Holy Fathers such as St. Maximus the Confessor, St. John of Climacus, St. Dorotheus of Gaza, Venerable Barsanuphius the Great, St. John the Prophet, Diadochos of Photiki, St. Isaac the Syrian, St. Macarius the Great, St. Gregory Palamas, St. Symeon the New Theologian, and many others. These Fathers also had a strong influence on Orthodox Romanian tradition. For example, the Romanian translation of Philokalia in 1769, known as the Dragomirna translation, was the first translation of Philokalia into another language. Additionally, the famous Slavonic version of Philokalia, completed by St. Paisius Velichkovsky and published in Moscow in 1793, was also produced in the Romanian lands, as St. Paisius was Abbot of the Neamț Monastery at that time. Taking all of this into account, we will examine the importance of Philokalia for Romanian culture and spirituality by providing an overview of its translations into Romanian and discussing its modern influence. The contributions of theological figures such as Saint Paisius of Neamț, Bishop Gherasim Safirin of Romania, and

Father Dumitru Stăniloae will also be highlighted, along with their unique contributions and impact.

Keywords: *Saint Basil of Poiana Mărului, St. Paisie of Neamț, bishop Gherasim Safirin, Fr. Dumitru Stăniloae, Communism, Dragomirna Monastery, Romania, Orthodoxy*

Introducere

Despre *Filocalie* și impactul pe care l-a avut ea asupra culturii și spiritualității românești s-a mai scris și cu alte ocazii. Astfel, de exemplu, părintele Andre Scrima oferă în revista *Istina* de la Paris un amplu expozeu¹ cu privire la diferitele traduceri ale acestei colecții de texte existente până la dânsul, ce va suscita nu doar interesul specialiștilor mai vechi sau mai noi², ci și pe cel al Securității statului comunist³. La rândul său, academicianul Virgil Cândea realizează o bine documentată prezentare a *Filocaliei de la Prodromul* în cadrul studiului introductiv ce acompaniază ediția acestei opere din anul 2001⁴. Alături de dânsii există desigur mulți alți autori din diferite contexte și cu preocupări felurite, care s-au preocupat de acest aspect. Cu toate acestea, sunt încă multe aspecte privitoare la rolul și relevanța corpusului filocalic care ar putea fi evidențiate. În rândurile următoare ne vom strădui să aducem în atenție câteva dintre ele. Vom trece astfel în

¹ Scrima, A. «L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine.» *Istina* 5 (1958), no. 3, 295–398; eiusdem, «L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine.» *Istina* 5 (1958), no. 1, 493–416; eiusdem, «L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine.» *Istina*, 5 (1958), no. 4, 443–474. Seria a fost precedată de o călduroasă introducere semnată de către părintele Dumont. A se vedea: Dumont, C. J. “Pour un dialogue sur la piete hesychaste”, *Istina* 5 (1958), no. 3, 293–294.

² Cf. Baconsky, T. *Ispita binelui. Eseuri despre urbanitatea credinței*, București: Editura Anastasia, 1999, 240–244; eiusdem, *Darul desăvârșit. Gânduri despre civilizația creștină*, Editura Doxologia, Iași, 2018, 77–84; eiusdem, *Turn înclinat. Fragmente de arheologie profetică*. București: Curtea Veche Publishing, 2007, 158–159.

³ Cf. Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Fond SIE*, dosar nr. 2601, f. 107–108. Pentru mai multe informații în legătură cu acest aspect, a se vedea și: Morariu, Iuliu-Marius, „Ecumenism and Communism in the Romanian Context: Fr. Andre Scrima in the Archives of the Securitate”, *Religions* 2021) 12), no. 9, art. nr. 719; eiusdem, „Elements of Father Andrei Scrima's Ecumenical Activity as Reflected in File No. 0005468 from the “Securitate” Archives”, *Review of Ecumenical Studies* 12 (2020), issue 3, 497–511.

⁴ Cândea, V. „Filocalia în literatura română veche”, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, New York: Editura Universalis, 2001, 11–18.

revistă principalele momente care au marcat istoria acestei colecții de texte cu relevanță mistică în arealul românesc și vom încerca să vedem care a fost și încă este impactul lor asupra spațiului teologic și al celui cultural de aici.

Filocalia de la Dragomirna

Cu un titlu ce se originează, precum arată specialiștii, în vremurile lui Origen, cărui i se datorează⁵ și o formă care a fost tipărită, în ediție princeps la Veneția în anul 1782 pe baza unei antologii alcătuite de către Sfântul Macarie al Corintului și acompaniată de scurte biografii și introduceri semnate de către Sfântul Nicodim Aghioritul⁶, *Filocalia* va cunoaște o largă răspândire în întreg arealul creștin. Totuși, după cum remarcă specialiștii, deși a apărut pentru prima dată în limba greacă, nu spațiul elen va fi cel dintâi care va cunoaște o revigorare inițială datorită ei, ci cel slav⁷. De atunci și până astăzi, ea va rămâne, după cum remarcă mai-sus pomenitul

⁵ „Primul care a avut în atenție iubirea de frumos dumnezeiesc a fost Origen. Din râvnă prea mare de cunoaștere și din slavă deșartă n-a ajuns sfânt, dar a fost preluat, pe alocuri, în scrierile sale, de sfinți. Așa se face că sfinții Vasile cel Mare și Grigorie Teologul au alcătuit o antologie a scrierilor lui Origen, pe această temă, cunoscută mai ales sub numele de „Filocalia lui Origen”. A fost un început: cândva Biserica era îmbrăcată în „aur duhovnicesc”, undeva în secolul IV...” <https://radiorenasterea.ro/definitii-si-paradigme-istoria-traducerilor-filocaliei/>, accesat 11. 02. 2022.

⁶ Stăniloae, D. „Isihăștii sau sihaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția ortodoxiei românești”, în *Filocalia*, vol. VIII, București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1979, p. 555. Cf. <https://radiorenasterea.ro/definitii-si-paradigme-istoria-traducerilor-filocaliei/>, accesat 11. 02. 2022; Căndea, V. „Filocalia în literatura română veche”, p. 11.

⁷ „Deși a apărut în două ediții, în greacă, la Atena (prima în 1783 și a doua între anii 1857-1963), cum era și firesc, totuși nu a produs o revigorare duhovnicească de proporții, cum era de așteptat, decât în Rusia. Și aceasta odată cu traducerea ei în slavonă realizată de Sfântul Paisie Velicicovski, la Moscova, în anul 1793, adică la numai 11 ani de la apariția ei. Alte traduceri au fost realizate de sfinți ruși precum Ignatie Briancianinov (1807-1867), respectiv Teofan Zăvorățul (1815-1894). Versiunea Sfântului Paisie a însemnat pentru Rusia secolului al XIX-lea o reînviere spirituală, cu un puternic impact asupra a numeroși oameni, simpli (Pelerinul rus) sau intelectuali (Feodor Dostoevsky). A fost forța de rezistență pentru perioada de opresiune ce va urma aici...” <https://radiorenasterea.ro/definitii-si-paradigme-istoria-traducerilor-filocaliei/>, accesat 11. 02. 2022.

academician, principala referință în spațiul asceticii și misticii Ortodoxe⁸ și va fi descoperită și în alte spații⁹.

Până să ajungă a marca însă zona mai-sus pomenită, o traducere filocalică care, din perspectiva conținutului nu se suprapune, într-un tot al ediției venețiană, deși are în comun cu aceasta câteva texte¹⁰, va fi realizată în limba română. Manuscrisul ei, purtând semnătura lui Rafail Monahul se păstrează astăzi în Biblioteca Academiei Române. Cu privire la aceasta, cercetările contemporane subliniază că:

„Finalizată în 1769 de traducătorul Rafail Monahul, care a fost și un mare copist, *Filocalia de la Dragomirna* se păstrează astăzi la Biblioteca Academiei Române, fiind unul dintre cele mai valoroase manuscrise. Pentru a se putea împlini acest fapt, înțelegem că Mănăstirea Dragomirna era un spațiu al cărturarilor, preocupările monahilor fiind atât duhovnicești, cât și culturale, ei fiind cunoscători de limbi străine, perfecționându-se permanent și având îndeletnicirea de a transcrie, a copia cărțile importante pentru folosul sufletesc, traducându-le mai întâi”¹¹.

Caz singular de traducere în limba vernaculară a acestui text la acea

⁸ „Această carte a rămas până astăzi principala referință în ascetica și mistica ortodoxă, iar din a doua jumătate a secolului XX s-a bucurat, prin numeroase traduceri și studii, de o mare răspândire și în creștinismul răsăritean”. Cădea, V. „Filocalia în literatura română veche”, p. 12.

⁹ Astfel, de exemplu, datorită unor teologi precum Mitropolitul Kallistos Ware, ea va pătrunde în deceniul al nouălea al secolului trecut și în spații precum cel englez, fapt ce-i va aduce o mult mai mare răspândire și o va transforma într-un text investigat încă. A se vedea: Palmer, G. E. H., Ph. Sherrard, K. Ware, *The Philokalia: The Complete Text*. Vol. 1-4, London: Faber & Faber, 1983, 1982, 1986, 1999.

¹⁰ După cum arată Virgil Cădea, care spune: „*Filocalia de la Dragomirna* are în comun cu ediția venețiană nouă scrieri ale sfinților Simeon Noul Teolog, Grigore Sinaitul și Casian Romanul, ale lui Simeon al Tesalonicului, Nichifor din Singurătate și tâlcuirea anonimă *Arătare pentru graiurile ce să cuprind în dumnezeiasca rugăciune a minții*. Cuviosul Paisie a mai adăugat acestei culegeri texte absente din *Filocalia* venețiană publicată de peste treisprezece ani. Antologia de la Dragomirna avea aceeași tematică spirituală, ilustrată însă prin texte în bună măsură diferite”. Cădea, V. *Filocalia în literatura română veche*, p. 13.

¹¹ Șontică, D. „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”. *Ziarul Lumina*, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarulumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanes-158629.html>, accesat 11. 02. 2022.

vreme¹², *Filocalia de la Dragomirna*, spațiu care a reușit prin faima la care îl adusesse Sfântul Paisie Velickovski să atragă traducători de seamă precum Rafail de la Horezu¹³, vine să spulbere concepția împărtășită de către mai mulți specialiști din spațiul occidental în deceniul al optulea al secolului trecut și să arate că românii s-au bucurat de o versiune a acestui text sacru înaintea rușilor¹⁴. Din punct de vedere structural, ea se prezintă astfel:

„Traducerea românească a lui Rafail Monahul cuprinde 626 de pagini, are o caligrafie elegantă și începe cu lucrarea „Capetele Sfântului Simeon Noul Teolog”. Alte lucrări cuprinse în manuscris sunt scrieri ale Sfinților Părinți Varsanufie, Vasile cel Mare, Ava Dorothei, Grigorie Sinaitul, Nil Sorski, Sfântul Simeon Arhiepiscopul Solunului (Tesalonicului), Filotei Sinaitul, Nil Sinaitul, Ava Isaia. În cuprinsul traducerii monahului Rafail nu se află și lucrarea *Scara* a Sfântului Ioan Sinaitul”¹⁵.

Traducerea venețiană v-a pătrunde puțin mai târziu în spațiul românesc, datând probabil din intervalul 1782–1800 și fiind păstrată în manuscrisul cu numărul 1455 din Biblioteca Academiei Române¹⁶. Ulterior, după înființarea tipografiei de la Neamț, ierarhi cu vocație cărturărească precum Veniamin Costachi vor încuraja traducerea și publicarea altor texte din au-

¹² Zamfirescu, Dan, *Paisianismul – un monument românesc în istoria spiritualității europene*, București: Editura Roza Vânturilor, 1996, p. 11.

¹³ „Faima acestei școli de viață călugărească riguroasă a atras la Dragomirna pe Rafail, monah din Mănăstirea Horezu, cunoscut copist de texte religioase. El a transcris, firește cu îngăduința Cuviosului Paisie și după îndrumările lui, scrieri patristice „ce arată pentru dumnezeiasca rugăciune”. Cădea, V. *Filocalia în literatura română veche*, p. 12.

¹⁴ „În anii '70 ai veacului trecut, cercetătorii străini erau de părere că *Filocalia rusească*, în cinci volume, a Sfântului Teofan Zăvorâtul era prima filocalie tradusă din limba greacă, dar acum se știe că acest manuscris cunoscut drept *Filocalia de la Dragomirna* este cea mai veche traducere filocalică din greacă într-o altă limbă. Existența *Filocaliei de la Dragomirna* arată că românii au fost primul popor ortodox cu o filocalie în limba lor, iar curentul filocalic a prins rădăcini și la popoarele ortodoxe din jur prin acest efort susținut de traduceri inițiat și îndrumat de Cuviosul Paisie. În acest fel s-a întărit monahismul în duh isihast și la poporul rus, Cuviosul Paisie realizând cu ucenicii săi și traduceri filocalice în slavonă”. Șontică, D. „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”. *Ziarul Lumina*, 17.11.2020, disponibil la: <https://ziarulumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanesc-158629.html>, accesat 11. 02. 2022.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Cădea, V. *Filocalia în literatura română veche*, p. 13.

torii prezenți în paginile *Filocaliei*, ce sunt complementare ca mesaj și stil acesteia¹⁷.

Sfântul Paisie de la Neamț

Dacă *Filocalia de la Dragomirna* reprezintă un important punct în evoluția misticii monahale din arealul românesc, cea a Sfântului Paisie de la Neamț (1722–1984) este cu certitudine una dătătoare de ton în spațiul ortodox slav. Ucenic al Sfântului Vasile de la Poiana Mărului (1992–1767)¹⁸, fondator de lavre și chilii atât în spațiul românesc, cât și în cel grecesc, stareț pentru o scurtă vreme al mănăstirii Simonospetras din Sfântul Munte¹⁹ și autor al unei interesante autobiografii²⁰ și al *Așezămintelor* menite să asigure stabilitatea vieții monahale din mănăstirea Neamț, dânsul va reuși să îmbine calitatea de bun organizator cu cea de scriitor, traducător și rugător²¹.

Venit din Poltava în Țările Române, adăstat apoi o vreme în Sfântul Munte, iar ulterior întors aici, unde se va ocupa de revigorarea vieții mo-

¹⁷ *Ibidem*, p. 14.

¹⁸ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea: Sfântul Vasile de la Poiana Mărului. *Introducere în rugăciunea lui Iisus și isihasm*, trad. Maria Cornelia Ică jr., Sibiu: Editura Deisis, 2009; Croitoru, I. M. „Sfântul Vasile de la Poiana Mărului. Repere biografice”, în *Păstori și păstorire în trecutul Bisericii noastre. Simpozion Național, Deva, 26-25 septembrie 2015*, ClujNapoca & Deva: Editura Argonaut & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015, 285–330; eiusdem, „Saint Basil of Poiana Mărului. Biographic milestones”, *Icoana Credinței* 3 (2017), no. 6, 92–105; Constantinescu, H., Gabriel Cocora, „Poiana Mărului”, *Glasul Bisericii* 23 (1964), no. 5–6, 466–500.

¹⁹ Diaconu, G. „Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale”, *Revista Teologică* 98 (2006) nr. 3, p. 52. Cf. Theologos Simonopetritul, *Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în Mănăstirea Simonopetra*, trad. Nathanael Neacșu, Iași: Editura Doxologia, 2014, 29–33.

²⁰ Vezi: Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui stareț urmate de Așezăminte și alte texte*, ediția a III-a, ed. Ioan Ică jr., studiu introductiv de Elia Citterio, Sibiu: Editura Deisis, 2015.

²¹ Pentru mai multe informații cu privire la viața și activitatea lui, a se vedea și: David, P. I. „Cuviosul Paisie cel Mare (Velicovski). Un desăvârșit monah român! – noi cercetări și ipoteze”. *Biserica Ortodoxă Română* 93 (1975), nr. 1–2, 162–193; Mihail, P. „În legătură cu participarea episcopului Veniamin Costachi la înmormântarea starețului Paisie de la Neamț”, *Biserica Ortodoxă Română* 105 (1987), nr. 3–4, 109–116; Cetfericov, S. *Paisie starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*. Trad. de Nicodim Patriarhul României, Neamț: Mănăstirea Neamț, 1940.

nahale în cadrul unor mănăstiri precum Dragomirna, Secu și Neamț, el va desfășura aici o bogată activitate cultural-spirituală. Însăși traducerea *Filocaliei* va fi legată de considerente practice, căci numeroșii monahi pe care îi va călăuzi duhovnicește vor face parte dintr-o adevărată școală isihast-filocalică²². Aici, ei vor lua contact cu textele marilor mistici ai creștinătății și vor încerca să pună în practică cele citite aici²³. Opera de traducere efectuată de dânsul și de către ucenicii săi va veni astfel să completeze bogăția de texte mistice cu tematică similară care vor pătrunde în spiritualitatea de pe meleagurile românești încă din secolul al XIV-lea.²⁴ Faptul că va alege să publice o astfel de traducere în limba slavă și la Moscova în anul 1793²⁵ poate fi legat de mai multe motive. Pe de-o parte, dat fiind faptul că era nativ al acelor meleaguri, starețul se simțea probabil mai aproape de această limbă. Apoi, e posibil să-și fi dorit ca prin aceasta să aducă o contribuție la cultura în care s-a născut. Este de asemenea cert faptul că eruditul stareț era conștient de faptul că publicarea unei astfel de traduceri în limba slavă va avea un mult mai mare impact decât una realizată într-o limbă precum cea română. Astfel, după cum remarcă academicianul Virgil Cândea:

„Până la traducerea modernă a Părintelui Stăniloae, *Filocalia românească* a fost opera colectivă a cărturarilor din mănăstirile moldovenești de sub as-

²² După cum ține să remarce părintele Gheorghe Diaconu atunci când vorbește despre apropierea plecării la Domnul a Sfântului: „După plecarea episcopului Veniamin, starețul, doar patru zile s-a mai bucurat de fiii săi duhovnicești, văzându-i cum fac practică liturgică la Sfântul Altar, cum priveghează la chiliile lor noaptea, cum desfășoară ascultările în cadrul școlii sale isihast-filocalice de aici, cum se împlineau cele din gospodăria mănăstirii, dându-le și ultimele sfaturi și răspunsuri la diferitele lor întrebări”. Diaconu, G. *Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale*, p. 58.

²³ Cândea, V. *Filocalia în literatura română veche*, p. 12.

²⁴ După cum arată academicianul Virgil Cândea, care ține să sublinieze faptul că literatura română veche „cuprinde încă din secolul al XIV-lea un număr impresionant de scrieri despre trezvie, păstrarea minții limpezi, ferită de cugetele pătimase, mereu pregătită pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Mai întâi în versiuni slavone – limba scrisă folosită un timp în Biserica și cultura noastră – apoi în română, aceste scrieri patristice constituiau de peste șase veacuri panopia luptei cu patimile și hrana spirituală a monahilor și monahiilor de la noi și chiar a laicilor instruiți”. Cândea, V. *Filocalia în literatura română veche*, p. 11.

²⁵ David, P. I. *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicovski). Un desăvârșit monah român!*, p. 164. Cf. Stăniloae, D. *Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română*, București: Editura Scripta, 1992, p. 32.

cultarea starețului Paisie. Această operă a fost împlinită de monahii învățați din comunitățile românești ca o *ascultare*, nu pentru faimă. Ispitei de a se evidenția prin erudiție sau talent, acești literați cu excelentă pregătire de eleniști și iscusiți scriitori nu i-au cedat niciodată²⁶.

Filocalia de la Prodromul

Operă importantă în cultura și spiritualitatea românească, *Filocalia de la Prodromul*, care face legătura între traduceri din școala paisiană și cea ulterioară, a părintelui Dumitru Stăniloae²⁷, e legată de biografia episcopului Gherasim Safirin (1850–1922).²⁸ Ales episcop al Romanului în anul 1900, după ce anterior se remarcase ca dascăl de vocație și traducător²⁹, va fi obligat să se retragă în anul 1909 la mănăstirea Frăsinei, din pricina intransigenței pe care o va arăta în contextul implicării statului în anumite probleme bisericești³⁰. În acest context, va avea ocazia de a purta o bogată corespondență cu mănăstirile românești din Sfântul Munte și de a intra în posesia unei versiuni filocalice de aici³¹. Cu privire la aceasta și la alcătuirea ei, cercetătorii arată că:

„Etaplele alcătuirii *Filocaliei de la Prodromul*, cum se cuvine numită această variantă a versiunii românești sunt relatate în Însemnări: cele mai multe

²⁶ Cândea, V. *Filocalia în literatura română veche*, p. 12.

²⁷ „În tradiția românească de scrieri ascetice și miștice, *Filocalia de la Schitul Prodromul* face legătura între opera școlii paisiene din Mănăstirea Neamțului și traducerea Părintelui Stăniloae” *Ibidem*, p. 17.

²⁸ Pentru mai multe informații în legătură cu viața și activitatea lui, a se vedea și: Scriban, I. „Episcopul Gherasim Safirin”. *Biserica Ortodoxă Română*, ser. II, XL (1922), 459–460; Beu, L. „Un proces de răsunet la început de secol XX: doi înalți ierarhi ajunși în fața justiției”, *Buridava* 9 (2011), 259–269; Rados, L. „Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup”. În *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca* XLV (2006), 83–112; Sîrbu, C.-M. „Episcopii Râmnicului și viața politică românească în perioada 1859–1918”. *Buridava* 10 (2012), 162–187.

²⁹ Beu, L. *Un proces de răsunet la început de secol X*, p. 260.

³⁰ Cf. Iorga, N. *Istoria Bisericii Românești*. Vol. II, ediția a II-a, București: Editura Ministerului de Culte, 1930, p. 301; Safirin, G. *Răspuns la Enciclica Sfântului Sinod din 24 mai 1910*. Roman Editura Episcopiei Romanului, 1910.

³¹ „Autorii *Filocaliei de la Prodromul* se temeau că „nu vom avea fericirea de a o ceti în condițiunile ce se cere (i. e. cuvenite, dorite). O copie a fost trimisă episcopului Gherasim la Frăsinei. Este aceea pe care a consultat-o Părintele Dumitru Stăniloae, amintindu-o în *Cuvântul înainte* al versiunii sale”. Cândea, V. *Filocalia în literatura română veche*, p. 16.

scrieri se aflau în biblioteca Schitului, traduceri ale lui Ilarion Dascălul, excelent cunoscător al limbii eline și de „eruditul bărbat” Teodosie”³².

Din motive ce sunt probabil legate de imaginea pe care a avut-o în epocă traducătorul, dar și din cauza faptului că a rămas în manuscris, această ediție nu va cunoaște decât o firavă receptare. Cu toate acestea, părintele Stăniloae a consultat-o și avut-o în vedere în traducerea sa, precum mărturisește³³. Datorită acestui fapt, dar și a altor elemente, ea rămâne o bornă importantă în înțelegerea receptării textului filocalic din arealul românesc. După cum arată specialiștii:

„*Filocalia de la Prodromul* ne pune însă în contact cu o epocă a scrisului teologic românesc în care limba *Bibliei*, a cărților liturgice, a hagiografiilor și scrierilor patristice a fost mult timp aceeași. Cititorul va constata că româna secolului al XVIII-lea avea o terminologie teologică bogată și nu-antată, care permitea înțelegerea corectă a scrierilor trezvitoare și eficiența lor folosire pentru urcușul treptelor anevoioase ale desvârșirii”³⁴.

Părintele Dumitru Stăniloae

Operă ce va revoluționa discursul din spațiul teologiei mistice în secolul trecut, traducerea părintelui Dumitru Stăniloae va avea o istorie aparte, marcată de suferințele celui care s-a preocupat de înveșmântarea ei în straie românești. Primele patru volume³⁵ vor apărea în perioada ce marchează finele celei de-a doua conflagrații mondiale și instalarea comunismului în România. Ulterior, eruditul teolog va trece printr-o serie de experiențe carcerale dificile, legate parțial și de traducerea acestei lucrări,

³² *Ibidem*, 15–16.

³³ *Ibidem*, p. 16.

³⁴ *Ibidem*, p. 17.

³⁵ Respectiv: *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*. Vol. 1, Tipografia Arhiepiscopiei, Sibiu, 1946; *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*. Vol. 2, Sibiu: Tipografia Arhiepiscopiei, 1947; *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*. Vol. 3, Tipografia Arhiepiscopiei, Sibiu, 1948; *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*. Vol. 4, Ed. Dumitru Stăniloae, Sibiu: Tipografia Arhiepiscopiei, 1948.

clasate în rândul celor „mstice”, cuvânt ce genera adevărate idiosincrasii organelor de represiune ale vremii. Din acest motiv, deși în toată această perioadă va lucra la traducerea și editarea textelor cuprinse aici, publicarea lor va fi reluată de către Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române abia în anul 1975, când anumite bariere vor fi ridicate și vigilența cenzurii nu va mai ține să considere astfel de opere drept periculoase pentru regim. Astfel, după cum își amintește nepotul dânsului, domnul Dumitru Horia Ionescu:

„După apariția volumului patru al *Filocaliei*, la sfârșitul anilor '40, o continuare a seriei, tipărirea volumului cinci, devenise imposibilă. O utopie. În 1958, părintele Stăniloae a fost arestat. Acum, în 1975, aproape douăzeci de ani mai târziu, teroarea anilor '50 se transformase, evoluase către o formă aparent mai puțin radicală și violentă, dar la fel de periculoasă și de nemiloasă pentru oricine trăia și mărturisea credința în Dumnezeu. Anii '70 păreau mai blânzi, deși acalmia era formală. Regimul comunist milita activ împotriva religiei, se declara cu infatuare ateu și pedepsea imediat pe oricine, dacă nu respecta rigoarea ideologică. Și totuși. În ceea ce privește *Filocalia*, părintele Stăniloae părea a fi uitat anii de detenție, toate umilințele suportate în tot acest timp și îndrăzneia să spere cu o sânguință pe care doar credința în atotputernicia Celui de sus o făcea posibilă. Aproape zilnic se ducea la Departamentul Cultelor, organul de control al statului socialist împotriva Bisericii, militând și argumentând pentru reînceperea tipăririi *Filocaliei*. Chiar dacă pentru el, readucerea în discuție a retipăririi *Filocaliei* constituia un risc în sine. Oricare dintre politrucii Departamentului Cultelor ar fi putut să-l acuze de misticism, de propagandă dușmănoasă împotriva statului, iar urmările unor asemenea acuzații sunt lesne de înțeles. Ar fi putut să însemne privarea de libertate și retragerea drepturilor civile. Au existat asemenea cazuri.

Din acest punct de vedere, permisiunea din 1975, de a se publica un volum cinci al seriei, are o semnificație specială. Interzicerea primelor patru volume nu a fost niciodată ridicată oficial. Din punct de vedere legal, seria filocalică era constituită din patru volume interzise și un al cincilea care primea „bun de tipar”, fiind legal³⁶.

Precum țin să arate specialiștii care s-au ocupat de inventarierea și

³⁶ <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-stanioae-la-70-de-ani-de-a-paritie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022.

analizarea activității sale traductologice, din cele 43 de opere tălmăcite în limba română de către dânsul, 12 poziții (în ordine cronologică cele de la 7 la 10³⁷, de la 13 la 116, de la 17 la 19, 25³⁸, și 29³⁹), sunt reprezentate de seria filocalică. Spre deosebire de *Filocalia de la Prodromul*, traducerea dânsului urmează structura celei venețiene, fiind totuși segmentată în mai multe cărți. Astfel, volumul 1 conține pasaje din: Marcu Ascetul, Diadoh al Foticeei și Isaia Pustnicul, cel de-al doilea și următorul din Sfântul Maxim Mărturisitorul, cel de-al patrulea din Talasie Libianul, Isichie Sinaitul, Filotei Sinaitul, Ioan Carpatul, Avva Filimon, Sfântul Ioan Damaschin, Teodor al Edesei, Teognost, Ilie Ecdicul și Teofeu Monahul, volumul cinci învățături ale Sfinților Petru Damaschin, Simeon Metafrastul și Macarie Egipteanul, care sunt continuate ulterior de cele ale Sfântului Simeon Noul Teolog și cele ale cuviosului Nichita Stithatul, cel de-al șaptelea, extrase din scrierile lui Nichifor din Singurătate, mitropolitul Teolipt al Filadelfiei, Sfinții Grigorie Sinaitul și Grigorie Palama, următorul din Calist și Ignatie Xantopol, cel de-al nouălea din Sfântul Ioan Scărarul, și acvva Dorotei, cel cu numărul zece din Sfântul Isaac Sirul, penultimul conține scrisorile și răspunsurile Sfinților Varsanufie și Ioan, iar cel din urmă texte din Cuviosul Isaia Pustnicul.

Desigur, părintele Stăniloae a înzestrat fiecare astfel de autor nu doar cu un studiu introductiv ce vine să vorbească cititorului despre importanța lui și rolul jucat de către dânsul într-un anume context important din istoria bisericească, ci și cu o serie de note explicative sau completări, care vin să arate de ce până astăzi traducerea sa este atât de bine receptată și reprezintă o adevărată piatră de hotar în înțelegerea misticii și asceticii din spațiul românesc.

Aspecte conclusive

După cum am încercat și noi să arătăm aici, *Filocalia* a reprezentat

³⁷ Portaru, M. „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903–1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, *Studii Teologice*, Ser. III, IV (2008), nr. 3, 107–108.

³⁸ *Ibidem*, 108–109.

³⁹ *Ibidem*, 109–110.

un element important pentru cultura și spiritualitatea românească. Cu rădăcini ce merg până în secolul al XIV-lea, când s-a început pe aceste meleaguri publicarea unor texte cu caracter mistic din diferiți autori, ea a cunoscut momente importante odată cu traducerea de la Dragomirna, prima ediție românească din spațiul ortodox. Un alt element important, care vine să vorbească despre relevanța acestei colecții de texte îl reprezintă faptul că cea mai importantă traducere slavă a ei, care va influența scrieri ulterioare precum *Pelerinul rus*, sau autori de referință din cultura acelui spațiu precum Fiodor Mihailovic Dostoyevski a fost realizată tot pe meleagurile românești, la Neamț, de către părintele Paisie Velickovski. Ulterior, ediția *Filocaliei de la Prodomul* înscrie o altă pagină interesantă în istoria misticii și asceticii românești din secolele XIX și XX, contribuind într-un fel la posteritatea episcopului Gherasim Safirin.

Ceea ce va realiza părintele Dumitru Stăniloae, prin traducerea și publicarea primelor patru volume din cele douăsprezece ale seriei în prima jumătate a secolului trecut și ulterior, după o pauză de mai bine de două decenii și jumătate, marcată de experiența sa carcerală, dar și de alte evenimente, a celorlalte ediții, vine să vorbească despre înfierea, în cultura română, a unei cărți cu valoare fundamentală. Faptul că ediția din deceniul al optulea al secolului trecut a cunoscut re-editări succesive, la edituri precum Harisma, înființată de către fiul marelui profesor de teologie Constantin Galeriu, în anul 1992⁴⁰ și ulterior la edituri prestigioase pentru spațiul românesc precum Humanitas sau cea a Patriarhiei Române, vine să vorbească despre interesul de care se bucură ea din partea cititorilor. În plus, existența unor teze de doctorat dedicate unor aspecte abordate aici⁴¹, sau a unor lucrări care se ocupă de investigarea anumitor elemente sau tematici de natură filocalică⁴², consfințește actualitatea practică a colecției.

⁴⁰ <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/filocalia-parintelui-staniloae-la-70-de-ani-de-a-paritie-sfintenie-curaj>, accesat 10. 02. 2022.

⁴¹ A se vedea, de exemplu: Arvai, Iulian-Nicolae (Nectarie). *Conceptul De Îndumnezeire Oglindit În Filocalia Românească (mss. dactil., teză de doctorat)*. Arad, 2019, disponibil la: <https://cdn.uav.ro/documente/Universitate/Academic/Doctorat/Rezumate/Ierom.-Iulian-Nicolae-Nectarie-Arvai-rezumat.pdf>, accesat la 11. 02. 2022.

⁴² A se vedea, de exemplu: Duțu, Fl. *Filocalia românească de la Sibiu și Sâmbăta de Sus. Istorie și supraistorie*. București: Editura „Floare Albă de Colț”, 2021; Luchian, D. *Paternita-*

Dacă motive pragmatice au fost cele care l-au determinat pe părintele Paisie de la Neamț să porceadă la traducerea ei, aceasta constituind un adevărat manual al vieții isihaste și ajutându-i pe monahii aflați sub oblăduirea lui duhovnicească să sporească în calea spirituală și să se apropie de cunoașterea lui Dumnezeu prin intermediul practicării unei vieți contemplative și a disciplinei interioare, aceleași motive sunt cele care ar trebui să contribuie la redescoperirea acestui corpus de texte din nume mari ale patristicii creștine a primului mileniu și astăzi. Prospețimea pe care o emană gândurile unor oameni precum Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Ioan Scărarul, Sfântul Isaac Sirul, dar și alții, e dublată de actualitatea mesajului. Deși s-au scurs mai bine de cincisprezece secole din momentul în care unele dintre ele au fost scrise, pasajele filocalice vin să răspundă încă la provocări actuale, să ofere remedii și soluții la problematicile duhovnicești și cele sociale, fapt dovedit între altele de cercetări recente ale unor specialiști ce țin să le compare cu domenii precum cel psihologic. De aceea, putem afirma cu certitudine că, pentru cultura și spiritualitatea românească, textul filocalic a reprezentat un bun de mare preț, un aspect de patrimoniu spiritual cu valoare primordială și că datorită unor oameni precum părintele Paisie de la Neamț sau părintele Dumitru Stăniloae, ea se constituie într-un element de maximă accesibilitate astăzi pentru cei care doresc să progreseze în viața spirituală.

tea duhovnicească în scrisorile Sfinților Varsanufie și Ioan, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2015; Avramova, S. *Calist Catafyghiotul: misticul contemplativ al Filocaliei bizantine*. Trad. Maria Cornelia Ică, studiu introductiv de Ioan Ică jr., Sibiu: Editura Deisis, 2013; Simona Ciobanu, *Psychological and spiritual illness in the view of modern psychotherapy and the Philokalia: anthropological foundation and comparative study*, Editura Ars Docendi, București, 2014; Botoșăneanul, C. *Biblia în Filocalie. Antologie de texte biblice tâlcuite în Filocalia românească, vol. 1*. Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei – Trinitas, 1995; Ciocan, T. C. *Citind Filocalia – gânduri pe marginea câtorva note din Filocalie – indice scripturistic al notelor Filocalie*. București: Editura Printech, 1999; Florea, P. *Virtuțile la Părinții filocalici – culegere de texte din Filocalie*, Oradea: Editura Universității din Oradea, 2001.

Bibliographia

Avramova, S. Calist Catafyghiotul: misticul contemplativ al Filocaliei bizantine. Trad. Maria Cornelia Ică, studiu introductiv de Ioan Ică jr., Sibiu: Editura Deisis, 2013.

Baconsky, T. Ispita binelui. Eseuri despre urbanitatea credinței, București: Editura Anastasia, 1999, 240–244.

Baconsky, T. Darul desăvârșit. Gânduri despre civilizația creștină, Editura Doxologia, Iași, 2018, 77–84.

Baconsky, T. Turn înclinat. Fragmente de arheologie profetică. București: Curtea Veche Publishing, 2007, 158–159.

Beu, L. „Un proces de răsunset la început de secol XX: doi înalți ierarhi ajunși în fața justiției”, *Buridava* 9 (2011), 259–269.

Cândea, V. „Filocalia în literatura română veche”, *Filocalia*, ed. Doina Uricariu, studiu introductiv de Virgil Cândea, New York: Editura Universalia, 2001, 11–18.

Botoșăneanul, C. Biblia în Filocalie. Antologie de texte biblice tâluite în Filocalia românească, vol. 1. Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei – Trinitas, 1995.

Cetfericov, S. Paisie starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe. Trad. de Nicodim Patriarhul României, Neamț: Mănăstirea Neamț, 1940.

Ciocan, T. C. Citind Filocalia – gânduri pe marginea câtorva note din Filocalie – indice scripturistic al notelor Filocalie. București: Editura Printech, 1999.

Constantinescu, H., Gabriel Cocora, „Poiana Mărului”, *Glasul Bisericii* 23 (1964), no. 5–6, 466–500.

Croitoru, I. M. „Sfântul Vasile de la Poiana Mărului. Repere biografice”, în *Păstori și păstorie în trecutul Bisericii noastre. Simpozion Național*, Deva, 25–26 septembrie 2015, ClujNapoca & Deva: Editura Argonaut & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015, 285–330.

Croitoru, I. M. „Saint Basil of Poiana Mărului. Biographic milestones”, *Icoana Creștinței* 3 (2017), no. 6, 92–105.

Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui staret urmate de Așezăminte și alte texte*, ediția a III-a, ed. Ioan Ică jr., studiu introductiv de Elia Citterio, Sibiu: Editura Deisis, 2015.

David, P. I. “Cuviosul Paisie cel Mare (Velicikovski). Un desăvârșit monah român! – noi cercetări și ipoteze”. *Biserica Ortodoxă Română* 93 (1975), nr. 1–2, 162–193.

Diaconu, G. „Chipul Sfântului Paisie Velicovski și deshumarea moaștelor sale”, *Revista Teologică* 98 (2006) nr. 3.

Dumont, C. J. “Pour un dialogue sur la piete hesychaste”, *Istina* 5 (1958), no. 3,

293–294.

Duțu, Fl. Filocalia romanească de la Sibiu și Sâmbăta de Sus. Istorie și supraistorie. București: Editura „Floare Albă de Colț”, 2021.

Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși. Vol. 1, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1946.

Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși. Vol. 2, Sibiu: Tipografia Arhidiecezană, 1947.

Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși. Vol. 3, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1948.

Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși. Vol. 4, Ed. Dumitru Stăniloae, Sibiu: Tipografia Arhidiecezană, 1948.

Florea, P. Virtuțile la Părinții filocalici – culegere de texte din Filocalie, Oradea: Editura Universității din Oradea, 2001.

Iorga, N. Istoria Bisericii Românești. Vol. II, ediția a II-a, București: Editura Ministerului de Culte, 1930.

Luchian, D. Paternitatea duhovnicească în scrisorile Sfinților Varsanufie și Ioan, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2015.

Mihail, P. „În legătură cu participarea episcopului Veniamin Costachi la înmormântarea starețului Paisie de la Neamț”, Biserica Ortodoxă Română 105 (1987), nr. 3–4, 109–116.

Morariu, Iuliu-Marius, „Ecumenism and Communism in the Romanian Context: Fr. Andre Scrima in the Archives of the Securitate”, Religions 12 (2021), no. 9, art. nr. 719.

Morariu, Iuliu-Marius, „Elements of Father Andrei Scrima’s Ecumenical Activity as Reflected in File No. 0005468 from the “Securitate” Archives”, Review of Ecumenical Studies 12 (2020), issue 3, 497–511.

Palmer, G. E. H., Ph. Sherrard, K. Ware, The Philokalia: The Complete Text. Vol. 1–4, London: Faber & Faber, 1983, 1982, 1986, 1999.

Portaru, M. „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903–1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, Studii Teologice, Ser. III, IV (2008), nr. 3, 107–108.

Rados, L. „Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup”. In Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca XLV (2006), 83–112.

Safirin, G. Răspuns la Enciclica Sfântului Sinod din 24 mai 1910. Roman Editura

Episcopiei Romanului, 1910.

Scrima, A. «L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine.» Istina 5 (1958), no. 3, 295–398.

Scrima, A. «L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine.» Istina 5 (1958), no. 1, 493–416.

Scrima, A. «L'avenement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine.» Istina, 5 (1958), no. 4, 443–474.

Scriban, I. „Episcopul Gherasim Safirin”. Biserica Ortodoxă Română, ser. II, XL (1922), 459–460.

Sîrbu, C.-M. „Episcopii Râmnicului și viața politică românească în perioada 1859–1918”. Buridava 10 (2012), 162–187.

Șontică, D. „Filocalia de la Dragomirna, file de aur ale istoriei monahismului românesc”. Ziarul Lumina, 17. 11. 2020, disponibil la: <https://ziarulumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/filocalia-de-la-dragomirna-file-de-aur-ale-istoriei-monahismului-romanesc-158629.html>, accesat 11. 02. 2022.

Stăniloae, D. Din istoria isihasmului în Ortodoxia Română, București: Editura Scripta, 1992.

Stăniloae, D. „Isihaștii sau sihaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția ortodoxiei românești”, în Filocalia, vol. VIII, București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1979.

Sfântul Vasile de la Poiana Mărului. Introduceri în rugăciunea lui Iisus și isihasm, trad. Maria Cornelia Ică jr., Sibiu: Editura Deisis, 2009.

Theologos Simonopetritul, Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în Mănăstirea Simonopetra, trad. Nathanael Neacșu, Iași: Editura Doxologia, 2014, 29–33.

Zamfirescu, Dan, Paisianismul – un monument românesc în istoria spiritualității europene, București: Editura Roza Vânturilor, 1996.